

Η «ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ» ΤΟΥ Ο. SPENGLER
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

I.

Ὁ Εὐάγγελος Π. Παπανοῦτσος ὡς ἐκπαιδευτικὸς καὶ εἰσηγητὴς μεταρρυθμίσεων τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος, ὡς συγγραφέας πρωτότυπων φιλοσοφικῶν ἔργων καὶ μεταφραστὴς ἀντίστοιχων ξένων, ἐπιζητοῦσε τὴ μετουσίωση τῆς κριτικῆ¹ προσανατολισμένης θεωρίας σὲ δημιουργικὴ πράξη. Στὸ σημεῖο ποὺ ἐναρμονίζονται τὰ θεωρητικὰ του μὲ τὰ πρακτικὰ ἐνδιαφέροντα παρουσιάζεται καὶ τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα τῆς Ἱστορίας². Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς γενικὲς διαστάσεις αὐτοῦ τοῦ προβλήματος, ποὺ ἀπασχόλησε τὸν Παπανοῦτσο σ' ἀρκετὰ κείμενά του, ἰδιαίτερα ζωηρὸ ἐκδηλώνεται τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἀνέυρεση τοῦ νόηματος τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ἢ ὁποῖα καταλήγει στὸν αἰῶνα μας σὲ δυὸ παγκόσμιες καταστροφές. Ποῦ πηγαίνει ἡ Δύση; Ἐφτασε στὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς της ἀποστολῆς; Ποιὰ εἶναι τὰ αἷτια, τὰ συμπτώματα καὶ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα τῆς παρακμῆς της; Μήπως μὲ τὴν ἐπισήμανση τῶν αἰτίων της μποροῦν νὰ προταθοῦν μέτρα γιὰ τὴν τελικὴ της ἀποσάβηση; Τὴν ἀφορμὴ γιὰ ἔντονο προβληματισμὸ πάνω σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα τὴν ἔδωσε - ἀρχικὰ στὴν ἡττημένη Γερμανία καὶ στὴ συνέχεια

1. Ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ μεσοπόλεμου ὁ Ε.Π. Παπανοῦτσος προσανατολίζεται πρὸς τὴν «κριτικὴ φιλοσοφία». Ὅπως γράφει στὸ «Περὶ Ἐπιστήμης» (Ἀθήναι 1937, σ. 6) ἡ «κριτικὴ σύνθεση βρίσκεται πάντα πάνω ἀπὸ τὶς δογματικὲς ἀκρότητες τῶν συστημάτων καὶ τὶς σχηματικὲς ἀντιθέσεις τῶν Σχολῶν». Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀνανεώνεται στὴ «Γνωσιολογία» (1954, Ἀθήνα 1962²): «Ἡ κριτικὴ σκέψη θὰ βρεῖ τὸ δρόμο τῆς ἀλήθειας, ὅταν μὲ τὴ σύνθεση ὑψωθεῖ ἀπάνω ἀπὸ τὶς δογματικὲς ἀντιθέσεις τῶν σχολῶν. Καὶ σύνθεση δὲ θὰ πεῖ, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ δογματικοί, ἐκλεκτισμὸς ἢ συγκρητισμὸς, ἀλλὰ νέα θέση ποὺ ξεπέρασε τὴν ἐλξὴ τῶν ἀντίθετων δογματικῶν πεδίων καὶ μὲ μιὰ στερεώτερη θεμελίωση ἀπόκτησε μεγαλύτερη εὐστάθεια» (σ. 12). Πρὸς τὸ μελέτημά του: Ὁ κριτικὸς φιλόσοφος (1961) ποὺ ἀνθολογεῖται στὰ «Φιλοσοφικὰ προβλήματα» (Ἀθήνα 1964, σσ. 11-28). Βέβαια ἀπαιτεῖ ἄλλη διεξοδικὴ ἐργασία ἢ δικαιολόγηση τοῦ χαρακτηρισμοῦ «συστηματικὸς ἐκλεκτισμὸς» (ὁ ὅρος ἀνήκει στὸν *Diderot*, *Oeuvres complètes*, ἔκδ. R. Lawwinter, τόμ. 14, Paris 1972, σ. 142) ποὺ, νομίζω, ἀποδίδει καλύτερα τὴ σκέψη τοῦ Ε.Π. Παπανοῦτσου.

2. «...πρέπει νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ἡ θεώρηση τῆς ἱστορίας μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἐξερευνηθεῖ τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, καὶ νόμιμη εἶναι καὶ ἀναπόφευκτη», Φιλοσοφία καὶ Παιδεία (Ἀθήνα 1958), σ. 195. Πρὸς τὸ Γνωσιολογία (Ἀθήνα 1962²), σσ. 332-388.

στις υπόλοιπες δυτικές χώρες - το πολύκροτο βιβλίο του Oswald Spengler: «Der Untergang des Abendlandes» που δημοσιεύτηκε σε δύο πολυσέλιδους τόμους (ο πρώτος το 1918 και ο δεύτερος το 1922)¹. Οι κύριες απόψεις αυτού του έργου έγιναν γνωστές και στον τόπο μας, σχολιάστηκαν θετικά ή αρνητικά, υιοθετήθηκαν ή καταδικάστηκαν, σε συνδυασμό μάλιστα με την κρίση της κυρίαρχης νεοελληνικής ιδεολογίας μετά τη μικρασιατική καταστροφή². 'Εδώ θα επιχειρήσω να έπισημάνω με ποιά τρόπο οι θεωρήσεις του Γερμανού στοχαστή άντιμετωπίζονται από τον Ε.Π. Παπανούτσο. 'Επίσης θα αναφερθώ γενικότερα στην ανταπόκριση που είχε ή προβληματική της «δύσης της Δύσης» σε πολλούς διανοητές της χώρας μας, άνεξάρτητα από τις ιδεολογικές τους άφετηρίες. 'Ετσι με την άνίχνευση των πηγών που πότισαν τα νεοελληνικά μεσοπολεμικά και μεταπολεμικά ιδεολογικά ρεύματα θα διαπιστώσουμε και το είδος της συνάρτησης που παρατηρείται στη θεωρητική σύλληψη των ντόπιων προβλημάτων με τις ευρωπαϊκές πολιτικές και πνευματικές διεργασίες.

1. 'Ο Παπανούτσος μεταφράζει: «Δύση της Δύσης» (Φιλοσοφία και Παιδεία, σ. 202) και «Παρακμή της Δύσης» ('Ο Λόγος και ό άνθρωπος, 'Αθήνα 1971, σ. 97). 'Ο Κ.Δ. Γεωργούλης (Αί περί του ευρωπαϊκού πολιτισμού προβλέψεις του Spengler, 1960, Φιλοσοφία της 'Ιστορίας, 'Αθήνα 1976, σ. 156): «Καταστροφή της 'Εσπερίας», ό Χρ. Καστριτίης («'Αναγέννηση», τ. Β', 293 κκ.): «Ξεπεσμός της Δύσης», ό Π. Κανελλόπουλος ('Ο είκοστός αιώνας, 'Αθήνα 1951, σ. 89): «Τό βασίλειμα του δυτικού κόσμου» και ό Κ. Σπεντσιέρης (Θεωρία της κοινωνίας και του πολιτισμού, 'Αθήνα 1967, σ. 339): «'Η πτώσις του Δυτικού πολιτισμού». Μόνο άποσπάσματα αυτού του έργου, καθόσο γνωρίζω, μεταφράστηκαν στη γλώσσα μας («'Πανόραμα των συγχρόνων ιδεών», μτφρ. Κ.Π. Καλλιγιά, 'Αθήνα 1958, τ. Α' σ. 351-364, τ. Β', σ. 138-140· 'Η ιδέα του πεπρωμένου και ή άρχή της αίτιότητας, μτφρ. Ε.Ν. Πλατή «'Ευθύνη», τ. Δ, 1975, σ. 455-56), από τό: Der Mensch und die Technik (München 1932) άποσπάσματα στα περιοδικά «Καινούργια έποχή» (Χειμώνας 1958, μτφρ. Π.Π. Παναγιώτη, σ.52-91) και «'Ευθύνη» (τεύχ. 8, Αύγουστος 1972, σσ. 351-357, μτφρ. 'Αντιγ. Χατζηθεοδώρου) και από τό: Gedanken (München 1941) στο περιοδ. «'Αωτός» (τ. Δ, 1971, μτφρ. Γ.Ε. Στεφανάνκη, σ. 166-169). 'Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία για τον Spengler (έκτός από εκείνη που αναφέρεται στις ύποσημειώσεις της έργασίας μου) είναι ή ακόλουθη: Κ. Schroeder, Μεταφυσική της ιστορίας (1922, μτφρ. Χρ. Καστριτίη, περιοδ. «'Αναγέννηση», τ. Β', σ. 293 κκ.), J.G. de Beus Τό μέλλον της Δύσεως (1953, 'Αθήνα, χ.χ., σσ. 18-44), G. Uscatescu, Oswald Spengler («'Νέα 'Εστία», τ. Π', 1966, σσ. 1018 κκ., 1089 κκ., μτφρ. Γ.Δ. Χουρμουζιάδη), T.W. Adorno, Έίχε δίκιο ό Spengler; (1966), («'Εποχές», τεύχ. 40, Αύγ. 1966, σσ. 133-136, μτφρ. Μ. - Κ.) και Θεόφ. Βέικου, Φιλοσοφία της 'Ιστορίας ('Αθήνα 1980), σ. 66-69.

2. «Οί πρεσβύτεροί μας βούλιαξαν στο λιμάνι της Σύμυνης όχι μόνο τις δυνάμεις τους αλλά και τα ιδανικά τους (...) 'Η καταστροφή έπνιξε κάθε πνοή 'Ιδεαλισμού», Γ. Θεοτοκά, 'Ελεύθερο Πνεύμα (1929, έπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, 'Αθήνα 1973, σ. 63). Πρβλ. Κ. Στεργιόπουλου, 'Ο Τέλλος 'Αγρας και τό πνεύμα της παρακμής ('Αθήνα 19672), σ. 12 κκ. και Κ. Βεργόπουλου, 'Εθνισμός και οικονομική άνάπτυξη ('Αθήνα 1979), σ. 159 κκ.

II.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του στὴ Γερμανία ὁ Ε.Π. Παπανοῦτσος, ἂν ὄχι νωρίτερα¹, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσει τὴ σκέψη τοῦ Oswald Spengler (1880 - 1936) καὶ τὶς σχετικὲς συζητήσεις ποὺ παρουσιάστηκαν στὴν ἐτοιμόρροπη δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης. Τὸ κύριο καὶ πολὺπλευρα σχολιασμένο ἔργο τοῦ Γερμανοῦ στοχαστῆ - ποὺ ξεκίνησε ὡς θετικὸς ἐπιστήμονας, ἀναγορεύτηκε διδάκτωρ μετὴν ἐργασία του γιὰ τὸν Ἡράκλειτο καὶ ἔγινε παγκόσμια γνωστός στὸ μεσοπόλεμο γιὰ τὶς φιλοσοφικοῖστορικές του ἀπόψεις - κυκλοφόρησε στὴν κατάλληλη στιγμή διερμηνεύοντας τὶς ἀνησυχίες τῶν συντηρητικῶν κύκλων τῆς πατρίδας του. Ὅπως ἐξηγεῖ στὴν Εἰσαγωγή ὁ Spengler, ἡ «Δύση τῆς Δύσης» ἀποτελεῖ ἓνα φιλοσοφικὸ πρόβλημα ποὺ συνδέεται μετὰ «ὅλα τὰ μεγάλα ἐρωτήματα τοῦ εἶναι»². Σύμφωνα μετὰ τὴ βασικὴ θέση τοῦ ἔργου ἡ γραμμικὴ ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ποὺ καλλιεργήθηκε κυρίως ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ καὶ τὸ γαλλικὸ φιλελευθερισμὸ τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνα³, δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ἀνάπτυξη τῶν πολιτισμῶν ποὺ κατὰ καιροὺς διαμόρφωσαν οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες. Ἀπομυθοποιώντας ὁ Spengler τὴν ἀστικὴ ἐπὶκλίση τῆς «ἀνθρωπότητας» (Humanität) ὑποστηρίζει πῶς ὁ ὅρος αὐτὸς δὲν ἔχει νόημα⁴, ἐφόσον ὑπάρχουν μόνον καθορισμένοι «πολιτισμοὶ» (ἢ «ψυχὰς τοῦ πολιτισμοῦ»)⁵ μετὰ δική τους ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη. Ἀκριβῶς ἡ ἰδιαιτέρη πορεία τους ἐπισημαίνεται στὰ κοινὰ στάδια τῆς παιδικότητος, τῆς ἐφηβείας, τοῦ ἀνδρισμοῦ καὶ τῶν γηρατειῶν ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ βιολογικὴ σταδιοδρομίαν τῶν «πολιτισμῶν»⁶. Μ' αὐτὲς τὶς ἀπόψεις δὲν ὑπονοοῦσε ὁ Γερμανὸς στοχαστὴς πῶς οἱ «βιολογικοὶ» τους βηματισμοὶ συγκροτοῦν τὴν ἀπαράβατὴ ἱστορικὴ τους νομοτέλεια. Ὁ ἱστορικὸς νόμος - ποὺ προβλήθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὴ φιλελεύθερη καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία - δὲν ἔχει τὴ θέση του στὶς ἱστορικὲς θεωρήσεις τοῦ Spengler: «Τὴ φύση πρέπει κανεὶς νὰ τὴν ἀντιμετωπίζει ἐπιστημονικὰ, γιὰ τὴν ἱστορία πρέπει κανεὶς νὰ κάνει ποίηση»⁷. Σ' αὐτὴ τὴ μεγαλεπήβολη - ἐπικὴ καὶ τραγικὴ⁸ συνάμα -

1. Βλ. σχετικὴ βιβλιοπαρουσίαση τοῦ Θ. Ἀθανασιάδη στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» (10. 12.1924).

2. Der Untergang des Abendlandes, τ. Α' (München 1950⁸¹), σ. 3.

3. Der Untergang, τ. Α', σ. 20 κκ. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, Preussentum und Sozialismus (1919, München 1952⁷), σ. 82.

4. Der Untergang, τ. Α', σ. 27.

5. Der Untergang, τ. Α, σ. 139 κκ.

6. Der Untergang, τ. Α', σ. 143, 147.

7. Der Untergang, τ. Α', σ. 129.

8. Σὲ μιὰ ὑπεράσπιση τοῦ περιεχομένου τῆς «Δύσης τῆς Δύσης» μετὰ τίτλο «Pessimismus?» (1921) ὁ Spengler δηλώνει κατηγορηματικὰ πῶς δὲν εἶναι πεσσιμιστής, ἐφόσον βλέπει πολλὰ ἄλλα προβλήματα καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἐπίλυσή τους: Reden und Aufsätze (München 1951³), σ. 75.

ποιητική σύλληψη του πολυτεμαχισμένου ιστορικού γίνεσθαι ή ένοποιητική του άρχη είναι τὸ «ιστορικό πεπρωμένο»¹. 'Η τελολογική έρμηνεία τῆς ιστορίας - και μάλιστα τῆς παγκόσμιας ιστορίας - συνδέεται με τὴν εὐθύγραμμη θεώρησή της, ἔνω στὸ ιστορικό σύμπαν πού μελετάει ὁ Spengler οἱ «πολιτισμοί, ζωντανά ὄντα ὕψιστου βαθμοῦ, μεγαλώνουν μέσα σὲ μιὰν ὑπέροχη ἀπουσία σκοποῦ, ὅπως τὰ ἄνθη στὸν ἀγρό»². 'Η «παγγερμανιστική», θὰ ἔλεγα, ἀντίληψη τοῦ «Schicksal»³ διαχέεται στὴν ἐπίσης γνώριμη διάκριση τῆς γερμανικῆς ιστοριογνωσίας ἀνάμεσα στὸν «τεχνικό πολιτισμό» (Zivilisation) και τὸν «πνευματικό πολιτισμό» (Kultur)⁴. 'Ὅπως πιστεύει ὁ Spengler, «γιὰ πρώτη φορά οἱ δυὸ αὐτοὶ ὄροι, πού σήμαιναν ὡς τώρα μιὰ ἀκαθόριστη διάκριση ἡθικοῦ χαρακτήρα, χρησιμοποιοῦνται με μιὰ ἔννοια περιοδικότητας γιὰ ν' ἀποδώσουν μιὰ αὐστηρή και ἀναγκαία ὀργανική διαδοχή»⁵. 'Ὁ τεχνικός πολιτισμὸς ἀποτελεῖ τὸ ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθο τῆς κουλτούρας⁶. Τὰ συμπτώματα αὐτῆς τῆς μετάβασης-ὅπως τὰ ἐντοπίζει ὁ Spengler στὸ «φαουστικό»⁷, δηλαδή τὸ δυτικοευρωπαϊκὸ πολιτισμὸ-εἶναι ἡ «παγκόσμια εἰρήνη» και ὁ «καισαρισμὸς», ἡ κοσμοπολιτική νοοτροπία και ὁ νομαδισμὸς τῶν διανοούμενων, ὁ περιορισμὸς τῶν γεννήσεων, ἡ παρακμὴ τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας, ἡ ἐξαφάνιση τῆς δημιουργικότητας, ὁ ἐκφυλισμὸς τῆς θρησκευτικότητος⁸. 'Η βεβαιότητα τοῦ Γερμανοῦ στοχαστῆ γιὰ τὴν ἀκατανίκητη δύση τῆς Δύσης δὲν ἐπιδέχεται καμιά ἀντίρρηση, ἐφόσον ἡ «βιολογική» πορεία τῶν πολιτιστικῶν ἐνοτήτων ὀδηγεῖται στὸν ἀναπόφευκτο θάνατο πού προαναγγέλλει ἡ ἐμφάνιση τοῦ «ἐξωτερικοῦ» ἢ «τεχνικοῦ» πολιτισμοῦ. Εἰδικά γιὰ τὴ χώρα του ἡ ψυχολογία τῆς ἡττας, ἡ ἔθνικιστικὴ ἀντίδραση στοὺς ἐξευτελιστικούς ὄρους τῆς συνθήκης τῶν Βερσαλιῶν με τὴν ἰδεολογικὴ ἐνδυνάμωση («Φῶς και σκοτάδι, ἀνέβασμα και κατέβασμα σὰ μιὰ δόλητα, σὰν ἓνα πεπρωμένο, σὰ μιὰ πράξη τῆς ἴδιας τραγῆς καθολικῆς προσωπικότητος - αὐτὸ εἶναι τὸ "Ἔθνος μας») ⁹ και τὴν πολιτικὴ συστέρωση τῶν

1. Der Untergang, τ. Α', σ. 152 κκ.

2. Der Untergang, τ. Α', σ. 28.

3. Der Untergang, τ. Α', σ. 152 κκ. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, Gedanken (München 1941) σ. 3.

4. "Ὅπως ἐξηγοῦσε ὁ B. Brecht, «δὲν ὑπάρχει ἀναιδέστερο πρᾶγμα ἀπὸ αὐτὸν τὸν πονηρὸ χωρισμὸ»: Zur Politik und Gesellschaft, Werke, τ. 20 (Frankfurt a. M. 1967) σ. 93. Πρβλ. και τίς παρατηρήσεις τοῦ Δ. Γληνοῦ, 'Η σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση στὸν πολιτισμὸ (1932), 'Εκλεκτὲς σελίδες, τ. Δ' (ἔκδ. Λ. 'Αξελού, 'Αθήνα 1975), σ. 34/35.

5. Der Untergang, τ. Α', σ. 41.

6. Der Untergang, τ. Α', σ. 41.

7. Der Untergang, τ. Α', σ. 235 κκ.

8. Der Untergang, τ. Α', σ. 64, τ. Β', σσ. 401 κκ., 444κκ., 544κκ., 583κκ., 619κκ.

9. E. Marcks, Auf- und Niedergang im deutschen Schicksal (Berlin 1926), σ. 1. Πρβλ. A.M. Kocktanek, Spenglers Verhältnis zum National - Sozialismus in geschichtlicher Entwicklung, 'Zeitschrift für Politik», τ. 13 (1966), σ. 33κκ.

ρεβανσιστικῶν συντηρητικῶν στοιχείων ἀποτέλεσαν τοὺς εὐνοϊκοὺς συντελεστές γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν προβληματισμῶν ποὺ ἔθετε ἡ «γερμανικὴ φιλοσοφία»¹ τοῦ Spengler. Ταυτόχρονα ἡ Δύση ἀντιμετωπίζεται μὲ ἄξονα τῆ Γερμανία, δηλαδή νὰ σημαίνει μόνο τὸν ἀγγλογαλλικὸ φιλελευθερισμὸ καὶ τοὺς ἐκπρόσωπους τοῦ στῆ γερμανικὴ πολιτικὴ σκηνή - ὅχι ὁμως καὶ τὶς «γνήσιες δυνάμεις τῆς «καθαρῆς φυλῆς». «Ὅταν ἡ πατρίδα τοῦ Spengler ἀποσαφηνίζει τὶς πολιτικὲς τῆς προθέσεις - «Πίστη χρειαζόμεστε καὶ θέληση γιὰ τὴν ἐνότητα, τὸ δίκαιο, τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας μας, τοῦ γερμανικοῦ Reich ἀνάμεσα στὸ σλαβικὸ καὶ τὸ ρωμανικὸ κόσμο· σ’ αὐτὸ βασίζεται κάθε προσδοκία μας γιὰ ἀναγέννηση»² - ἀρχίζει νὰ ἔχει ἐξαιρετικὴ ἀπήχηση ἡ ἰδέα τῆς Μεσευρώπης (μὲ τὴν αὐτονόητη ἡγεμονία τοῦ γερμανικοῦ Ἔθνους ποὺ θὰ φέρει τὴ «νέα τάξη»³ στῆ γηρασμένη ἤπειρο).

III.

Ὁ ἀπόηχος τῶν θεωρήσεων τοῦ Oswald Spengler στὸν τόπο μας θὰ μπορούσε μᾶλλον ν’ ἀνιχνευθεῖ σὲ πέντε ἐπίπεδα. Στὸ πρῶτο ἀνήκουν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας ποὺ διακρίνουν στὸ «κατηγορῶ» τοῦ Γερμανοῦ στοχαστῆ γιὰ τὴν Εὐρώπη ἕναν ἀνεπάντεχο συνήγορο τῶν ἀντιδυτικῶν τοὺς κηρυγματῶν. Πρόκειται γιὰ ἕνα νεοελληνικὸ ἰδεολογικὸ ρεῦμα-ἄλλοτε περιθωριακὸ κι ἄλλοτε ὄχι-ποὺ πρωτογεννιέται ἀπὸ τοὺς «ἀνθροποκτικὸς» τῆς ὑστεροβυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀνανεώνεται ἀπὸ τοὺς φανατικοὺς ἀντίπαλους τοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ συνεχίζεται στὶς μέρες μας μ’ ἐκείνους ποὺ ἀντιπαράτασσαν στὴν ξεπεσμένη «ὀρθολογικὴ» Δύση τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πίστη καὶ ζωὴ⁴.

Στὸ δεῦτερο ἐπίπεδο τοποθετοῦνται οἱ δυὸ τάσεις, μιὰ «κλειστὴ» καὶ

1. Der Untergang, τ. Α', σ. IX. Γιὰ τοὺς προδρόμους τοῦ βλ. *H.J. Schoeps*, *Vorläufer Spenglers. Studien zum Geschichtspessimismus im 19. Jahrhundert* (Leiden - Köln 1953).

2. *E. Marcks*, *Das Deutsche Reich* (Berlin 1921), σ. 22.

3. Βλ. *A. Rosenberg*, *Krisis und Neubau Europas* (Berlin 1934), σ. 9κκ. Πρβλ. *P. Kluge*, *Nationalsozialistische Europaideologie*, «*Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*», τ. 3 (Stuttgart 1955), σ. 240κκ.

4. Ὁ Χρ. Γιανναράς, τὸ Μάη τοῦ 1968, ἔγραφε: «Κάτω ἀπὸ τὸν ἀττικὸ ἥλιο, στὴν κάψα καὶ τὴν ἀρμύρα τοῦ τόπου μου ἄρχισα νὰ ξεαναβρίσκω τὶς αἰσθήσεις μου, δηλαδή τὴν Ὀρθοδοξία μου (...) Χρόνια τώρα μεταφυτεύουμε ἀπὸ τὴ Δύση ἕνα πλῆθος ἀρρωστημένα ξεβλαστήματα καὶ κατασκηπάζουμε τὸν τόπο, τὸν στερούμε ἀπὸ τὸν ἥλιο καὶ τὸ φῶς ποὺ τοῦ δόθηκε». Πείνα καὶ δίψα (Ἀθήναι 1969²), σ. 87. Εἰδικὰ γιὰ τὸ μεσοπέλεμο σημειώνω τὴν παρουσία μιᾶς «ἀνοιχτῆς» χριστιανικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ περιοδικὸ «*Κοσμοθεωρία*» (1931 κκ.). Ὁ διευθυντῆς τοῦ *N. Λούβαρις*, μιὰ δεκαετία νωρίτερα, ἀναφέρθηκε στὰ αἷτια τῆς εὐρωπαϊκῆς παρακμῆς καὶ στὰ μέσα γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη ἀνάσχησή της: Τὰ αἷτια τῆς νόσου καὶ ἡ πρὸς ἀνάρρωσιν τάσις τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, «*Γρηγόριος Παλαμάς*», τ. 6 (1922), σσ. 405-413, 469-477.

μια «άνοιχτή», τῆς ἀρχαιολατρίας πού οἱ ἐκπρόσωποί τους ἀναγνωρίζουν ὡς ἄξονα τῶν ἐπιδιώξεών τους τὸ «αἰώνιο» ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ βρίσκουν στὴ «Δύση τῆς Δύσης» τὴν ἀφορμὴ νὰ ξαναδηλώσουν πὼς ἀπαιτεῖται στὸν ἀλλοπρόσαλλο κόσμο τῆς ἐποχῆς τους ἡ ἐπαναφορὰ τῶν ἀναντικατάστατων ἀξιών τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος¹. Ἡ δευτέρη τάση, πού βλέπει κυρίως μὲ γερμανικὰ μάτια τὸ «μεγαλεῖο» τῆς «αἰώνιας Ἑλλάδος»², ἐπιμένει νὰ καταδικάζει τὸ σχολαστικισμὸ (ὅπως καὶ τὸν ὕλισμὸ)³ καὶ ν' ἀναζητεῖ τὸ περιεχόμενο τῶν «ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος» στὰ ἔργα τῶν δημιουργῶν τοῦ «ῥαίου, τοῦ μεγάλου καὶ τ' ἀληθινοῦ». Μ' αὐτὸ τὸ πρίσμα υἱοθετοῦνται ἐκλεκτικὰ ὀρισμένες θέσεις τοῦ Γερμανοῦ στοχαστῆ, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ I. N. Θεοδωρακόπουλου πού τόνιζε: «Συμφωνῶ ἀπόλυτα μὲ τὸν Spengler, ὁ ὁποῖος συνταυτίζει τὸν ἐξωτερικὸ πολιτισμὸ (Zivilisation) μὲ τὴν παρακμὴ»⁴, ἐνῶ δὲν ἀποδέχεται τὴ θεώρηση τῆς ἀναπόδραστης καταστροφῆς τῆς Δύσης⁵. Οἱ πνευματικῆς τῆς ρίζες, τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ τὴν ἀναζωογονήσει.

Στὸ τρίτο ἐπίπεδο ἀνήκουν οἱ «φιλελεύθεροι», ὅσοι δηλαδὴ προσπαθοῦν νὰ μπολιάσουν γόνιμα τὶς ἰδέες τῆς νεώτερης Εὐρώπης - συνεχίζοντας τοὺς ἀγῶνες τῶν ἐκπροσώπων τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ - στὴ χώρα μας πού ἔχει ἀνάγκη νὰ προσαρμοστεῖ στὶς σύγχρονες οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις. Βλέπουν τὴ «Δύση τῆς Δύσης» σὰν ἓνα θετικὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴν «ἐγρηγορση τῶν πρωτοπόρων δυνάμεων». «Ὅπως ἔγραφε ὁ Γληνὸς λίγο πρὶν σφραγίσει τὸ «φιλελεύθερο» στάδιο τῆς πορείας του «ἀπὸ τὸ Μιστριώτη στὸ Λένιν»⁶, ἀναλύοντας τὰ εὐρωπαϊκὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ συμπτώματα τῆς κρίσης τοῦ καιροῦ του, ἐπιβάλλεται τὸ «ξυπνημα καὶ ξαναζωντάνεμα τῆς ὀδηγήτρας τάξης

1. Πρβλ. τὴν ἀποψη τοῦ παιδαγωγοῦ πού κυριάρχησε στὸ μεσοπόλεμο, τοῦ Ν. Ἐξαρχόπουλου: «Ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐδημιούργησεν ἄξια, ἐχούσας κύρος αἰώνιον καὶ ἀκατάλυτον ὑπεράνω χρόνου καὶ λαῶν»: *Εἰδικὴ Διδακτικὴ* (Ἀθήνα 1962), σ. 8.

2. Πρβλ. *G.W.F.Hegel*, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, Sämtliche Werke*, ἐκδ. H. Glockner, τ. 17 (Stuttgart - Bad Cannstatt 1965), σ. 187κκ.

3. Βλ. *I.N. Θεοδωρακόπουλου*, *Φιλοσοφία τῆς παιδείας, Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν*, τ. Β' (1930), σ. 28/29. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Τὰ δεκάχρονα τοῦ Ἀρχεῖου*, ΑΦΘΕ, τ. ΙΑ' (1940) σ. 3/4.

4. *Θεοδωρακόπουλος*, *Τὸ πρόβλημα τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας*, ΑΦΘΕ, τ. Δ' (1932), σ. 145.

5. *Θεοδωρακόπουλος*, *Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας*, ΑΦΘΕ, τ. Α' (1929), σ. 76 (σημ. 6): «Τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας εἶναι συνεπῶς ἀπροσδιόριστον ἐκ τῶν προτέρων (...) Εἰς τὸ μεθοδολογικὸν τοῦτο σφάλμα ὑπέπεσεν καὶ ὁ Oswald Spengler (...). Τὸ μέλλον τῆς ἱστορίας ἐκφράζει μόνον τὸ δυνατόν τῆς ἱστορίας», Πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας*, ΑΦΘΕ, τ. Δ (1932), σ. 129, 136, 142.

6. Φράση πού ἀποδίδεται στὸν ἴδιο τὸ *Γληνὸ* βλ. *Γ.Δ. Ζιούτου*, *Εἰσαγωγή*, σὸ: *Δ. Γληνοῦ*, *Τὰ σημερινὰ προβλήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ* (Ἀθήνα 1945), σ. 11.

ἀπὸ τὸ κρούσιμο τῶν κινδύνων ἀπ’ ἔξω καὶ ἀπὸ κάτω¹. Εἰδικότερα γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Spengler εἶναι εὐδιάκριτη ἡ διάθεση γιὰ τὴν ἀπομυθοποίησή τους, γιὰ τὴν ἀξιολόγησή τῶν θετικῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν τους πλευρῶν. Ἐδῶ ἔχει τὴ θέση του καὶ ὁ Ε. Π. Παπανοῦτσος².

Στὸ τέταρτο ἐπίπεδο διαγράφονται δυὸ τάσεις, ἡ μιὰ σοσιαλιστικὴ καὶ ἡ ἄλλη κομμουνιστικὴ, μὲ κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴ χρησιμοποίησή τῆς κριτικῆς γιὰ τὴ Δύση γιὰ ν’ ἀναγγελεθῆ ἡ βέβαιη ἐγκαθίδρυση ἑνὸς νέου κοινωνικοῦ συστήματος σ’ αὐτήν. Μέσα στὶς ὁμοβροντίες τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου εἶχε ἐμφανιστεῖ κίβλας τὸ πρῶτο σοσιαλιστικὸ κράτος, ἡ Σοβιετικὴ Ἑνωσῆ. Ἡ σκέψη τοῦ «προφήτη τῆς κοσμοχαλασιᾶς», ὅπως χαρακτήρισε ὁ Χ. Θεοδορίδης³ τὸν Spengler, μὲ τὸν ἱστορικὸ της σχετικισμὸ προμηνύει ἴσως τὸ θάνατο τῶν ἰδιαίτερων πολιτισμῶν - ἓνας ἀπ’ αὐτοῦς καὶ ὁ δυτικὸς - καὶ τὴ γέννηση μιᾶς πανανθρώπινης κοινότητος. Ἡ κρίση τῆς ἰδέας τῆς προόδου, ποὺ διατυμπανίστηκε ἀπὸ τὸ Γερμανὸ στοχαστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλους συμπατριῶτες του στὸ μεσοπόλεμο, ἀποτελοῦσε μόνον ἀκρίση τῶν φορέων αὐτῆς τῆς ἰδέας⁴, τῶν ὀπαδῶν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ πολιτικοῦ φιλελευθερισμοῦ ποὺ οἱ ἀπόψεις τους γίνονται ἀντικείμενο ριζικῆς κριτικῆς τόσο ἀπὸ δεξιά ὅσο καὶ ἀπὸ ἀριστερά.

Ἐννοεῖται πὼς ἀπ’ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, κυρίως ὅμως ἀπὸ τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεῦτερο⁵, θὰ προέλθουν οἱ γνήσιοι ἐρμηνευτὲς τοῦ Spengler, ὅσοι δηλαδὴ πί-

1. Δ. Γληνός, ‘Ἡ ἑλληνικὴ ἀρρώστεια, ‘Αναγέννηση», τ. Α’ (1927), σ. 123, 128.

2. Πρβλ. τὴν κριτικὴν τοῦ Κ. Βάρναλη γιὰ τὴν «Τριλογία τοῦ πνεύματος» στὴν ‘Αναγέννηση», τ. Β (1928), σσ. 482 κκ. Στὸ «φιλελεύθερον» ἐρμηνευτικὸ κύκλον τοῦ Spengler ἀνήκει ἡ Ἑλλῆ Λαμπρίδου, ‘Ὁ Σπέγγλερ καὶ ἡ μορφολογία τῆς ἱστορίας, ‘Νέα Ἑστία», τ. Ζ (1930), σσ. 573-578, 632-637, τ. Η’ (1930), σσ. 704 κκ., 752 κκ., 806 κκ., ὁ Μ. Νικολαΐδης, Κάποιες ἀπόψεις πᾶν ὁτὸν Σπέγγλερ, ‘Νέα Ἑστία», τ. Η’ (1930), σσ. 4283 κκ.: βλ. τοῦ ἴδιου, ‘Ὁ κύκλος τῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτισμῶν ‘Νέα Ἑστία», τ. ΙΑ’ (1932), σ. 903 κκ. Πρβλ. καὶ τὴ νεκρολογία τῆς Ἑλλ. Λαμπρίδου, ‘Ὁσβ. Σπέγγλερ ‘Νέα Ἑστία», τ. ΙΘ’ (1936), σ. 795 κκ., Π. Πρεβελάκη, Δοκίμιον γενικῆς εἰσαγωγῆς στὴν ἱστορίαν τῆς Τέχνης (Ἀθήνα 1934), σσ. 38-45 καὶ Ντ. Ἀποστολόπουλου. ‘Ὁ Σπέγγλερ καὶ ἡ παρακμὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ (1936, 1938), στὸν τόμο: Φιλοσοφία καὶ Τέχνη (Ἀθήνα 1976), σ. 163-203.

3. Χ. Θεοδορίδου, Εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφίαν (Ἀθήνα 1955²), σ. 65. Πρβλ. Στρ. Σωμερίτη, Σοσιαλιστικὴ προοπτικὴ (Ἀθήνα 1932) καὶ Π. Λεκατσᾶ, Γύρω ἀπὸ τὴ φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, ‘Νέα Ἑστία», τ. (1938), σ. 108 κκ. Βλ. ἀκόμη Α. Ἐλεφάντη, Ἡ ἐπαγγελία τῆς ἀδύνατης ἐπανάστασης (Ἀθήνα 1976), σ. 347 κκ.

4. Α. Gramsci, Ἱστορικὸς ὕλισμός (μτφρ. Τ. Μυλωνόπουλος, Ἀθήνα 1973), σ. 65. Γιὰ τὴν κριτικὴν τοῦ Spengler ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐρμηνευτικὸ πρίσμα βλ. Ν. Μπουχάρου, Θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου (1921, μτφρ. Π. Πετρίδου - Α. Ἀλεξόπουλου, Ἀθήνα χ.χ.), σ. 237/8 καὶ G. Lukács, Geschichte und Klassenbewusstsein (1923), Werke, τ. 2 (Darmstadt - Neuwied 1977²), σ. 374.

5. Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Δ. Γληνοῦ, ‘Ὁ φασιστικὸς ἰδεαλισμὸς στὴν Ἑλλάδα,

στεφαν πῶς τὸ ἀντίδοτο στὴν παρακμὴ τοῦ ἀστικού φιλελευθερισμοῦ τῆς Δύσης εἶναι ἡ κινήτοποίησις τοῦ «ὕγιους λαοῦ» μὲ πρωτοπορία τὸ φασιστικὸ κόμμα καὶ τὴν «προικισμένην» ἡγεσία του. Ἡ μεταξικὴ δικτατορία ἀναζήτησε τὴν ἰδεολογικὴ τῆς γραμμῆ στὴν ντόπια πνευματικὴ ἀντίδραση στοὺς «Φραγκολεβαντίνους» πού τὴ μπόλιασε μὲ τὴ γερμανικὴ θεώρησις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Βέβαια δὲν εἶναι μόνο ὁ φασιστικὸς κύκλος πού ἐπιχειρεῖ ν' ἀντλήσει (ἀπὸ τὴν ἀστείρευτον πηγὴν τῶν αἰωνίων ἀξιῶν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος πολὺτιμα διδάγματα)¹, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀρχαιολατρίας καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας (πού δὲν συνεργάστηκαν μὲ τὴ μεταξικὴ δικτατορία) μένουσι δέσμιοι σ' ἓνα μυθοποιημένο παρελθόν, ἑλληνικὸ ἢ χριστιανικὸ ἀντίστοιχα. Οἱ φιλελεύθεροι στέκονται στὸ παρὸν καὶ μὲ κριτικὴ ἀμηχανία προσπαθοῦν νὰ συνταιριάσουν τὰ γόνιμα στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος μὲ τοὺς ἀναντίρρητους καὶ ἀναγκαίους νεωτερισμούς. Γιὰ τὴ νομιμοποίησίν τους στὴ συλλογικὴ συνείδησι καὶ τὴν πραγματοποίησίν τους στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ἀγωνίστηκαν οἱ περισσότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ τέταρτου ἐπιπέδου πού ὀραματίζονταν ἓνα καλύτερο μέλλον γι' αὐτὴν.

IV.

Τὸ φιλοσοφικὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας ἀπασχόλησε ζωηρὰ τὸν Ε.Π. Παπανοῦτσο, ἂν κρίνουμε τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἔνταξι αὐτοῦ τοῦ προβλήματος στὴ «Γνωσιολογία» καὶ ἀπὸ τὶς σχετικὲς μελέτες πού ἀκολούθησαν. Ἰδιαιτέρως ἀναφέρω τὴν ἐργασία του «Εἶδη καὶ περιεχόμενα τῆς ἱστορίας» πού δημοσιεύτηκε ἀρχικὰ στὸ περιοδικὸ του «Παιδεία καὶ Ζωὴ» τὸ 1956 καὶ ἀνθολογήθηκε δυὸ χρόνια ἀργότερα στὸν τόμο «Φιλοσοφία καὶ Παιδεία». Οἱ συχνὲς ἀναφορὲς στὶς θέσεις τοῦ Spengler βασιζοῦνται στὴν ὀλόπλευρη γνωριμία τοῦ Παπανοῦτσου μὲ τὸ ἔργο τοῦ Γερμανοῦ στοχαστῆ. Χωρὶς νὰ ἐπιμένω σὲ μιὰ περιοδολόγησι τῆς συγγραφικῆς πορείας τοῦ Ἑλληνα φιλοσοφου καὶ παιδαγοῦ - θὰ ἀπαιτοῦσε διεξοδικὴ ἀνάλυσι καὶ συσχέτισι ὄλων τῶν ἔργων του καὶ εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς ἄλλης ἐργασίας² - οἱ ἀναφορὲς στὸ Spengler θὰ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν σὲ τέσσερις ἐνότητες. Ἡ πρώτη ἀφορὰ τὰ ἔργα πρὶν ἀπὸ τὴν «Τριλογία τοῦ πνεύματος» (1928) πού ἐγκαινιάζει τὴ δευτέρη ἐνότητα μὲ τὰ

«Νέοι πρωτοπόροι», τευχ. 7 (1933), σσ. 213κκ. καὶ τὴ θέση τοῦ Κ. Τσάτσου, Ἑλληνικὴ πορεία (1952, Ἀθήναι χ.χ.), σ. 34.

1. Α.Α. Τσίριμπας, Ἡ ἐγκύκλιος παιδεία καὶ ἡ ἐναντι αὐτῆς θέσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας (Ἀθήναι 1939), σ. θ. Πρβλ. Ε. Δεμπέση Ἡ «Παρακμὴ τῆς Δύσεως τοῦ Ο. Spengler, «Νέα Ἡμέρα», φύλλα 56-64 (1934-1936), τοῦ ἴδιου, Μῦθος καὶ πραγματικότης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας (Ἀθήναι 1963), σ. 205κκ.

2. Βλ. καὶ τὴν ἐμπεριστατωμένη παρουσίαισι καὶ ὀρθὴ ἀξιολόγησι τοῦ ἔργου τοῦ Ε.Π.Π. ἀπὸ τὸν Βασ. Α. Κύρκο, Εὐάγγελος Π. Παπανοῦτσος. Ὁ φιλόσοφος, Ἀφιέρωμα στὸν Ἐ. Παπανοῦτσο (Ἀθήναι 1980) σ. 23-52.

«Περὶ Τέχνης» (1930), «Περὶ Ἠθικῆς (1932) καὶ «Περὶ Ἐπιστήμης» (1937). Ἡ τρίτη - ἀποτελεῖ τὴν ἐπανεξέταση τῶν προβλημάτων πού ἔθεσε στὴν προηγούμενη φάση καὶ τὴν ὀριστικοποίηση τῶν σχετικῶν λύσεων-συγκροτεῖται μὲ τὸν τρίτομο «Κόσμο τοῦ πνεύματος»: «Αἰσθητικὴ» (1948), «Ἠθικὴ» (1949) καὶ «Γνωσιολογία» (1954). Στὴν τέταρτη ἐνότητα ἀπλουστεύονται ἀναλύονται ἢ ἐπεκτείνονται οἱ ὄριμες πιά ἀπόψεις τοῦ Παπανούτσου μὲ μελέτες, ἀνακοινώσεις, ἄρθρα καὶ ἐπιφυλλίδες¹.

Ἡ πρώτη ρητὴ ἀναφορὰ στὸ συγγραφέα τῆς «Δύσης τῆς Δύσης» παρυσιάζεται σὲ μιὰ ἐκτενὴ ὑποσημείωση στὸ «Περὶ Ἐπιστήμης» σχετικὰ μὲ τὴν «ἀνάγκη τοῦ τέλους» καὶ μὲ τὴν «ἀνάγκη τῆς τάξης» (ὡς «πάλης τῶν δύο βασικῶν ἀπαιτήσεων τῆς συνείδησης»): «Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἱστορικὸς σχετικισμὸς τοῦ Oswald Spengler ἐξηγεῖ εὐφυέστατα μὲ τὴν ὑπόθεση τῶν «ψυχῶν τοῦ πολιτισμοῦ» (Kulturseelen) τὸ πῶς σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ, ἀνάλογα μὲ τὸν ἰδιαιτέρο πολιτισμὸ τῆς, μὲ τὴν ἰδιαίτερη ἱστορικὴ φυσιογνωμία τῆς, ἡ πρώτη θεωρεῖται ἀνάγκη ἀσθενέστερη καὶ ἡ δευτέρα ἰσχυρότερη (ὅπως συμβαίνει π.χ. στὴν ἐποχὴ μας) καὶ πῶς πάλι σὲ μιὰν ἄλλη ἐποχὴ ἡ σειρά τῆς προτεραιότητος ἀντιστρέφεται, πάλι ἀπὸ λόγους ἱστορικοὺς πού συνοψίζονται στὴν ἰδιορρυθμία τῆς Kulturseele τῆς κάθε ἐποχῆς»². Ἡ ὑποσημείωση κλείνει - μετὰ τὴ σύντομη μνεία τοῦ «διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ» τοῦ K. Marx - μὲ τὴν ὑπόσχεση πῶς «οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς ἐλπίζω νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν σὲ ἄλλο τόμο αὐτῆς τῆς σειρᾶς»³.

Κάτι τέτοιο δὲν ἐκπληρώθηκε ἀπὸ τὸν Παπανούτσο. Στὴ «Γνωσιολογία» ὅμως, ὅπου σχεδὸν μὲ τὶς ἴδιες λέξεις ἐπαναλαμβάνεται ἡ παραπάνω ὑποσημείωση γιὰ τὸν Spengler⁴, ἀφιερώνει ἀρκετὲς σελίδες γιὰ τὴ μελέτη τῶν κεντρικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας⁵. Ἀκολουθώντας κριτικὰ ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος τὴ γερμανικὴ διάκριση τῆς Φυσιγνωσίας ἀπὸ τὴν Ἱστοριογνωσία δέχεται πῶς ἡ ἐνδεχόμενη ἀγεφύρωτη ἀντίθεσή τους - κάτι τέτοιο πίστευε καὶ ὁ Spengler μὲ τὴ δῆλωσή του πῶς «τὴ φύση πρέπει κανεὶς νὰ τὴν ἀντιμετωπίζει ἐπιστημονικὰ, γιὰ τὴν ἱστορία πρέπει κανεὶς νὰ κάνει ποίηση»⁶ - δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ εὐκόλα μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ παραπλανητικὰ συμπεράσματα, ἐφόσον ἀποσιωπᾶται ἡ ἀξία τῆς κριτικῆς καὶ συγκριτικῆς μεθόδου τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας πού ὀδήγησε σὲ ἀντικειμενικὲς διαπιστώσεις

1. Βλ. Παπανούτσου, Φιλοσοφικὰ προβλήματα, σ. 7.

2. Περὶ Ἐπιστήμης (Ἀθήνα 1937), σ. 115.

3. Περὶ Ἐπιστήμης, σ. 115.

4. Γνωσιολογία, σ. 166.

5. Γνωσιολογία, σσ. 332-388.

6. Der Untergang, τ. Α'. σ. 129. Βλ. Γνωσιολογία, σ. 339. Γιὰ τὶς ἄλλες ἀναφορὰς στὸν Spengler βλ. Ἠθικὴ (Ἀθήνα 1949), σσ. 139, 209, 415 καὶ Αἰσθητικὴ (Ἀθήνα 1956), σσ. 364/365, 371, 380.

και έξακολουθεῖ νὰ μυθοποιεῖται ἡ σημασία τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ὅταν τῆ νομοτελειακῆ πρόγνωση τοῦ μέλλοντος διαδέχτηκε ἡ στατιστικὴ θεώρηση τοῦ ἀπροσδιόριστου μικρόκοσμου. Στὴ συνέχεια ὁ Παπανοῦτσος ἀναλύοντας τὶς προϋποθέσεις καὶ τὰ ὅρια τοῦ ἱστορικῶς «ἐννοεῖν» (ὁ ὅρος εἶναι τοῦ Dilthey) ἀναφέρεται στὴ διαφορὰ τῆς «προοπτικῆς καὶ τοῦ ὕφους ζωῆς»¹ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν ἐρευνητὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τοὺς δημιουργοὺς τους, χωρὶς ὅμως νὰ φτάνει στὴν «κλειστὴ» πολιτισμολογία τοῦ Spengler ποὺ ὑποστηρίζει τὴν ἀπόλυτη ἰδιαιτερότητα τῶν μεμονωμένων πολιτισμῶν τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἡ διαπραγματέυση αὐτῶν τῶν θεμάτων τῆς «Γνωσιολογίας» τερματίζεται μὲ τὸ συμπέρασμα γιὰ τὴν «ἀστάθεια τῶν ἱστορικῶν ἰδεῶν», ἀφοῦ στὸν «τομέα τῆς ἱστορικῆς γνώσης ἡ ἀλήθεια ἔχει μεγάλο βαθμὸ σχετικότητας» καὶ οἱ ἰδέες ποὺ ἀποτελοῦν τὸν ἄξονα τῶν γενικῶν ἱστορικῶν σημασιολογήσεων διακρίνονται μόνο ἀπὸ τὴ «λάμψη καὶ τὴ γοητεία τῶν ποιητικῶν εὐρημάτων» καὶ μετατρέπονται σὲ «ἀδιάσειστες πεποιθήσεις»² μὲ συναισθηματικὴ φόρτιση.

Στὸ μελέτημα «Εἶδη καὶ περιεχόμενο τῆς ἱστορίας», ποὺ μνημονεύεται στὴ δευτέρη ἐκδοση τῆς «Γνωσιολογίας»³, ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὁ Παπανοῦτσος τὴν «ἀστάθεια τῶν φιλοσοφικοῖστορικῶν ἰδεῶν» παρουσιάζοντας τὶς σχετικὲς θεολογικὲς, βιολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς θεωρίες. Γιὰ τὶς δευτέρες ἀναφέρεται στὴ θεωρία τοῦ περιβάλλοντος τοῦ H. Taine (ποὺ τὴν ἀντιμετωπίζει κριτικὰ καὶ στὴν «Αἰσθητικὴ»)⁴ καὶ στὶς θεωρήσεις τοῦ Spengler. Μετὰ τὴν προκαταβολικὴ δῆλωση πὼς αὐτὲς «εὐκόλα ἀνατρέπονται ἀπὸ τὸν κριτικὸ ἔλεγχο» καὶ πὼς «ἡ γνήσια κριτικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη πρέπει νὰ τὶς πλησιάζει μὲ πολλοὺς δισταγμοὺς»⁵ παρουσιάζει τὶς κύριες θέσεις τῆς «Δύσης τῆς Δύσης» μὲ σεβασμὸ στὸ κείμενο καὶ στὴν ἀλληλουχία τῶν νοημάτων του. Κλείνοντας τὴν ἐκθεση τῶν κυριότερων ἱστορικῶν θεωρήσεων τοῦ Spengler διατυπώνει τὴν ἄποψη πὼς ὁ Γερμανὸς στοχαστὴς ἔδωσε στὴν ἰδέα τῆς «βιολογικῆς» πορείας τῶν πολιτισμῶν «ἓνα δριμύ τραγικὸ τόνο: ἐτόνισε τὴν παντελὴ ἀπουσία σκοπῶν, τὴν πικρὴ ματαιότητα τοῦ ἀνθρώπινου μόχθου. Ἔτσι τὴν ἔκαμε ἴσως ποιητικότερη ἀλλὰ ὄχι καὶ πειστικότερη»⁶. Γιὰ νὰ ὀργανώσει τὴν τεκμηρίωση τῆς κριτικῆς του ὁ Παπανοῦτσος ἐντοπίζει τὸ πρόβλημα τῆς «βιολογικῆς» πορείας τῶν ἱστορικῶν δημιουργημάτων στὸ χῶρο τῆς Τέχνης. Καὶ μὲ τὰ πέντε ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα⁷ προσπαθεῖ ν' ἀντιροῦσει τὸ συγγραφέα τῆς «Δύσης τῆς Δύ-

1. Γνωσιολογία, σ. 666.

2. Γνωσιολογία, σ. 387.

3. Γνωσιολογία, σ. 387.

4. Αἰσθητικὴ, σ. 380/81.

5. Φιλοσοφία καὶ Παιδεία, σ. 201.

6. Φιλοσοφία καὶ Παιδεία σ. 203/4.

7. Φιλοσοφία καὶ Παιδεία, σ. 204/6.

σης): α) ἡ διάκριση τῶν φάσεων δὲν εἶναι τόσο σαφῆς καὶ ὀριστική, β) μελετοῦμε ἓναν τύπο ποὺ τὸν ἔκανε ἰδανικὸ ἢ προτιμῆσή μας, γ) ἡ θεώρηση τῆς ἀνάπτυξης δὲν ἐξηγεῖ ἀναγκαστικὰ καὶ τὴν αἰτία (ἢ τίς αἰτίες) ποὺ τὴν ἐπιφέρει καὶ τὴ δικαιολογεῖ, δ) ἡ ποιητικὴ ἀλληγορία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ του ἐξήγηση καὶ ε) ἡ ἴδια ἢ ζωή, στὸ θέμα τοῦ πολιτιστικοῦ βιολογισμοῦ, ἀποτελεῖ σκοτεινὸ πρόβλημα ποὺ ἀφῆνει περιθώρια γιὰ τὴν παραδοχὴ τῆς μοίρας.

V.

Ὁ Παπανοῦτσος ὀνόμασε τὸν Spengler «ποιητὴ - ἱστορικό»¹ βασιζόμενος αὐτὸ τὸ χαρακτηρισμὸ ὄχι μόνον στὶς θέσεις τοῦ Γερμανοῦ στοχαστῆ γιὰ τὴν ποιητικὴ ὑπόσταση τῶν ἱστορικῶν σημασιολογήσεων, ἀλλὰ καὶ στὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν σημασιολογήσεων μὲ τὰ «συμπλησιάσματα»² - λειτουργεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς «ὁμογένειας»³ - ἐπιφανειακὰ ἀνόμοιων ἱστορικῶν γεγονότων. Ἔτσι ἡ ἱστορία ὑπάρχει γιὰ νὰ προσφέρεται ὡς ἀναγκαῖο ὕλικὸ στὴν ποίηση ποὺ διαμορφώνει γενικῆς συλλήψεως γιὰ τὸ νόημα τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Ἡ προκρούστεια αὐτὴ τακτικὴ ὀδηγεῖ στὴν ἐκμηδένιση τῶν γεγονότων ἑνὸς πολιτισμοῦ ποὺ δὲν ἐντάσσονται αὐστηρὰ σὲ προκαθορισμένα ἐρμηνευτικὰ σχήματα - τὴν πρώιμη αὐτὴ κριτικὴ τοῦ R.G. Collingwood⁴ μᾶλλον τὴ γνώριζε ὁ Παπανοῦτσος. Μὲ τὴν ἴδια ἀφετηρία ὁ A. Toynbee κατηγορεῖ τὸ συγγραφέα τῆς «Δύσης τῆς Δύσης», εἰδικὰ στὸ θέμα τῆς γέννησης τῶν πολιτισμῶν, γιὰ ἀσάφεια, δογματισμὸ καὶ ντετερμινισμό⁵. Οἱ δυὸ πρῶτες κατηγορίες προκύπτουν ἀπὸ τὴν ποιητικὴ φόρτιση τῶν θεωρήσεων τοῦ Spengler, ἐνῶ καὶ μὲ τὴν τρίτη συμφωνεῖ ὁ Παπανοῦτσος ἐπισημαίνοντας πῶς ὁ «βιολογισμὸς» στὴ θεωρία τοῦ πολιτισμοῦ εὐκόλα ἀνοίγει τὴν πόρτα στὸ «ἱστορικὸ πεπερωμένο». Βέβαια ὁ Ἑλληνας φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς δὲν εὐθυγραμμίζεται μὲ τὴν ἐκτίμηση τοῦ συναδέλφου του Κ.Δ. Γεωργοῦλη («Ἡ Ἐκταστροφὴ Ἑσπερίας» τῆς ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν παροδικὴν εἰς τοὺς ἡμιμορφωμένους ἔρασιτέχνας τοὺς ἐπηρεαζομένους ἀπὸ κτυπητοὺς τίτλους)⁶, ἀλλὰ ἀναφέρεται στὸ πολὺκροτο ἔργο γιὰ νὰ διατυπώσῃ ὀρισμένα ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸ μέλλον τοῦ εὐρω-

51. Αἰσθητικὴ, σ. 364.

52. Φιλοσοφία καὶ Παιδεία, σ. 208.

53. Spengler, Der Untergang, τ. Α', σ. 148κκ.

54. O. Spengler and the Theory on Historical Cycles, «Antiquity», τ.1 (1927), σ. 311κκ., 435κκ. Πρβλ. Σπετσιέρη, op. cit., σ. 247.

55. Civilisation on Trial (London 1948), σ. 18. Πρβλ. καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ G. Müller, O. Spenglers Bedeutung für die Geschichtswissenschaft, «Säculum», τ. 13 (1962), σ. 380κκ.

56. Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας (Ἀθῆναι 1975), τ. Α', σ. 14.

παϊκού πολιτισμοῦ.¹ Υἱοθετώντας τὴν ἄποψη τοῦ Toynbee («Δὲν πιστεύω στὴ μοιραία καταδίκη τοῦ πολιτισμοῦ μας»)² καταλήγει ὁ Παπανοῦτσος σὲ μιὰ αἰσιοδοξία ὑπὸ ὄρους: ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα γεννιοῦνται οἱ δυνάμεις τῆς παρακμῆς καὶ οἱ δυνάμεις ἐκείνες ποὺ μποροῦν νὰ τὴν ἀναχαιτίσουν. Παρὰ τὴν «θριαμβολογίες τῶν ἀφελῶν»³ τὸ μέλλον παραμένει ἀνοιχτὸ.

1. Φιλοσοφία καὶ Παιδεία, σ. 203, τοῦ ἴδιου, Ἡ κρίση τοῦ πολιτισμοῦ μας (Ἀθήνα 1978), σ. 29, 40.

2. Φιλοσοφία καὶ Παιδεία, σ. 203.

3. Ἡ κρίση τοῦ πολιτισμοῦ μας, σ. 29.